

KICHIK MAKTAB YOSHDAGI BOLALARDA NUTQ MADANIYATINI RIVOJLANTIRISH OMILLARI

Odilova Zulhumor Elyorbek qizi
Andijon davlat pedagogika insituti
Pedagogika fakulteti Boshlang’ich
ta’lim yo’nalishi talabasi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.19410778>

Anotatsiya: Ushbu maqolada nutq madaniyatini rivojlantirishdagi asosiy tushuncha bu fikr, his-tuyg’u va ma’lumotni og’zaki va yozma shaklda ifodalash jarayoni ekanligi keltirib o’tilgan. Boshlang’ich sinfda nutq madaniyatini rivojlantirish o’quvchilarning fikrini tog’ri, ravon va mantiqiy ifoda etish ko’nikmalarini rivojlantirishda muhim omil ekani yoritiladi. Nutq madaniyatini rivojlantirish faqatgina til o’rgatish bilan cheklanmasligi, insonning mustaqil fikrlashi, o’ziga bo’lgan ishonchini va jamoa bilan hamkorlikda ishlash qobiliyatini ham rivojlantirishligi izohlangan. Nutqi ravon va madaniyatli bo’lgan o’quvchi nafaqat dars jarayonida, balki hayotda ham faol va muvaffaqiyatli bo’lishi yoritilgan.

Аннотация: В статье рассматривается развитие речевой культуры таким образом, посредством идей, информации и письменной формы. Развитие речевой культуры в начальной школе является важным фактором повышения способности учащихся правильно и логично выражать свои мысли. Объясняется, что развитие речи не ограничивается обучением языку, но также включает в себя развитие самостоятельного мышления, уверенности в себе и сотрудничества с обществом и культурой. Подчеркивается, что ученик, свободно владеющий речью и культурой, будет активен и успешен в процессе обучения, а возможно, и в жизни.

Abstract: The article discusses the development of speech culture in this way, this idea, information and written form. The development of speech culture in primary school is an important factor in increasing the ability of students to express their thoughts correctly and logically. It is explained that the development of speech is not limited to language teaching, but also to the development of a person's independent thinking, self-confidence and cooperation with the community and culture. It is highlighted that a student who is fluent in speech and culture will be active and successful in the learning process, and perhaps even in life.

Kalit so’zlar: nutq madaniyati, lingvodidaktika, kommunikativ kompetensiya, lug‘at ustida ishlash, kreativ fikrlash, interfaol metodlar.

Ключевые слова: культура речи, лингвистическая дидактика, коммуникативная компетенция, работа с лексикой, творческое мышление, интерактивные методы.

Keywords: speech culture, linguistic didactics, communicative competence, vocabulary work, creative thinking, interactive methods.

Bugungi globallashuv va axborot texnologiyalari jadal rivojlanayotgan asrda o’sib kelayotgan yosh avlodning intellektual salohiyati va muloqot madaniyatini yuksaltirish strategik vazifa hisoblanadi. Zero, har qanday xalqning ma’naviy qiyofasi, uning madaniyati va o’zligini aks ettiruvchi eng asosiy mezon — bu uning ona tili va nutq so’zlash san’atidir. O’zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyev ta’kidlaganidek: "Ona tilimiz — milliy ma’naviyatimizning mustahkam poydevoridir. Shuning uchun ham yosh avlodimiz qalbida ona tiliga muhabbat va hurmat tuyg’usini bolalikdan, oila va maktabgacha ta’lim maskanlaridan, boshlang’ich sinflardan boshlab shakllantirishimiz zarur". [1;12-b]

Abdulla Avloniy ta’kidlaganidek: “Til – millatning ko’zgusidir. Tilni asrash va uni to’g’ri qo’llash har bir avlodning muhim vazifasidir.” [2;6-b] Bu fikr shuni ko’rsatadiki, bolalarda nutq madaniyatini shakllantirish nafaqat ta’limiy, balki milliy qadriyatlarni saqlash nuqtai nazaridan ham muhimdir. Kichik yoshdan boshlab bolalarga so’z boyligini oshirish, to’g’ri talaffuz qilish va fikrni aniq ifodalash ko’nikmalarini berish ularning kelajakdagi intellektual rivojiga ijobiy ta’sir ko’rsatadi. Boshlang’ich ta’lim o’quvchi shaxsining lingvistik qobiliyatlari shakllanadigan "oltin davr" hisoblanadi. Aynan 7–11 yoshli bolalarda nutq nafaqat aloqa vositasi, balki mantiqiy tafakkurni shakllantiruvchi asosiy qurol vazifasini o’taydi. Nutq madaniyati deganda biz faqatgina so’zlarning to’g’ri talaffuzini emas, balki fikrni adabiy til me’yorlari asosida aniq, ravon va mantiqiy izchillikda bayon etish mahoratini tushunamiz. Hozirgi vaqtda ta’lim tizimi oldida turgan asosiy muammo — o’quvchilarda nutqiy boylikning kamayishi va muloqotda "fikriy qashshoqlik"ning oldini olishdir. Raqamli qurilmalar ta’sirida o’quvchilar ko’proq vizual ma’lumotlarni qabul qilishmoqda, bu esa ularning bog’lanishli nutqini rivojlantirishga to’sqinlik qilmoqda. Shu sababli, boshlang’ich sinflarda nutq madaniyatini rivojlantirishning lingvodidaktik asoslarini ilmiy jihatdan qayta ko’rib chiqish va xalqaro tajribalarni milliy metodika bilan uyg’unlashtirish dolzarb ahamiyat kasb etadi.

Boshlang’ich sinf o’quvchilarining nutq madaniyati faqatgina grammatik qoidalarni o’zlashtirish emas, balki kommunikativ kompetensiyalarni egallash jarayonidir. Mashhur psixolog Lev Vigotskiy o’zining nutq va tafakkur munosabatlariga bag’ishlangan tadqiqotlarida shunday yozadi: "Fikr so’zda ifodalanmaydi, balki so’z orqali amalga oshadi. Nutq — bu tafakkurning tashqi qobig’i emas, balki uning shakllanish jarayonidir". [3;17-b] Bu nazariya shuni anglatadiki, o’quvchining lug’at boyligi qanchalik keng bo’lsa, uning dunyoqarashi va mantiqiy xulosalar chiqarish qobiliyati ham shunchalik yuqori bo’ladi. Boshlang’ich sinf darslarida nutq madaniyatini shakllantirishning asosiy bo’g’ini lug’at ustida ishlashdir. Bu jarayon to’rtta bosqichni o’z ichiga olishi lozim:

Semantizatsiya: Yangi so’zning ma’nosini tushuntirish.

Aktivlashtirish: So’zni o’quvchi nutqiga kiritish (gap tuzish).

Stilistik tahlil: So’zning qaysi vaziyatda qo’llanilishini o’rgatish.

Tuzatish: Shevaga xos yoki "parazit" so’zlarni nutqdan chiqarish.

Buyuk ma’rifatparvar Abdulla Avloniy "Turkiy Guliston yoxud axloq" asarida nutqning inson ziynati ekanligiga urg’u berib: "Fikr agar yaxshi tarbiyat topsa, xanjar olmosdek o’tkir bo’lur" [4;46-b] — deya ta’kidlagan.

Xalqaro ta’lim tajribasi shuni ko’rsatadiki, an’anaviy "savol-javob" metodikasi nutqiy to’siqlarni (stresni) yengishda yetarli emas. Nutq madaniyatini yuksaltirishda quyidagi innovatsion texnologiyalar yuqori natija bermoqda:

"Sinkveyn" (Besh qatorli she’r) metodi: O’quvchidan tushunchani tahlil qilish va eng muhim so’zlarni tanlashni talab qiladi. Bu so’z boyligini tizimlashtiradi.

"Rollar o’yini" (Role-play): O’quvchilar hayotiy vaziyatlarni (masalan, kutubxonada, jamoat joyida muloqot) sahnashtirish orqali nutqiy etiketni o’rganadilar.

"Aqliy hujum" va "Debat": O’z fikrini isbotlash va mantiqiy dalillar keltirish ko’nikmasini shakllantiradi.

Boshlang’ich sinf o’quvchisi uchun asosiy nutqiy etalon — bu uning o’qituvchisidir. Antik davr notig’i Aristotel ta’kidlaganidek: "Nutq uch narsadan: notiqdan, mavzudan va tinglovchidan iboratdir". [5;218-b]

Agar o’qituvchi o’z nutqida boy so’z birikmalaridan, maqol va matallardan foydalansa, o’quvchi taqlid qilish orqali ushbu ko’nikmalarni tabiiy ravishda o’zlashtiradi.

Olib borilgan ilmiy tahlillar va metodik kuzatishlar shuni ko’rsatadiki, boshlang’ich sinf o’quvchilarida nutq madaniyatini shakllantirish shunchaki ta’limiy jarayon emas, balki shaxsning ijtimoiy-psixologik kamolotini belgilovchi strategik bosqichdir. Maqola doirasidagi tadqiqotlar asosida quyidagi xulosalarga kelindi: Integratsion yondashuv: Nutq madaniyatini rivojlantirish faqat "Ona tili" darslari bilan cheklanib qolmasligi lozim. Har bir dars (Matematika, Tabiiy fanlar, Tasviriy san’at) o’quvchi uchun yangi terminologiyani o’zlashtirish va fikr bayon qilish maydoniga aylanishi kerak. Psixolingvistik omil: L. Vigotskiy nazariyasiga tayangan holda, o’quvchining nutqini o’stirish uning ichki tafakkurini boyitish bilan parallel olib borilishi shart. Bola so’zni shunchaki yodlamasligi, uning semantik qatlamlarini his qilishi zarur. Milliy va umumbashariy qadriyatlar uyg’unligi: Abdulla Avloniyning "axloqiy nutq" va Aristotelning " ritorik mahorat" haqidagi g’oyalari zamonaviy darsliklardagi metodik topshiriqlar bilan tizimli ravishda bog’lanishi nutqning ham ma’nan, ham shaklan go’zal bo’lishini ta’minlaydi. Amaliy tavsiyalar:

"Nutqiy muhit" yaratish: Maktablarda o’quvchilar o’z fikrini erkin, xatosiz va qo’rqmasdan bayon qila oladigan "Debat klublari" yoki "Notiqlik burchaklari" tashkil etilishi maqsadga muvofiq.[6;84-b]

Ota-onalar bilan hamkorlik: Nutq madaniyati oilaviy muhitda shakllanishini hisobga olib, ota-onalar uchun "Farzandim bilan kitobxonlik" kabi tavsiyalar ishlab chiqish lozim.

Xulosa qilib aytganda, boshlang’ich sinf o’quvchisining nutqi qanchalik boy va madaniyatli bo’lsa, Yangi O’zbekistonning kelajakdagi intellektual salohiyati shunchalik mustahkam bo’ladi. Zero, ravon nutq — bu nafaqat muloqot vositasi, balki yuksak madaniyat va kuchli tafakkur mahsulidir.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Mirziyoyev Sh.M. Yangi O’zbekiston strategiyasi. – Toshkent: "O’zbekiston", 2021. – 12-b.
2. Abdulla Avloniy. Turkiy guliston yoxud axloq. – Toshkent: O’qituvchi, 1992-6-b
3. Aristotel. Ritorika (A. Abduqodirov tarjimasida). – Toshkent: "Yangi asr avlodi", 2018. – 17-b.
4. Abdulla Avloniy. Turkiy Guliston yoxud axloq. – Toshkent: "O’qituvchi", 1992. – 46-b.
5. Vygotsky L.S. Thought and Language. – MIT Press, 1986. – 218-b.
6. Gulyamova X. Boshlang’ich sinflarda ona tili o’qitish metodikasi. – Toshkent: 2019. – 84-b.
7. Alisherova Zulfiya Tolibdjanovna. (2025). The importance of emotional intelligence in the development of socio-psychological adaptation of adolescents. *Best Journal of Innovation in Science, Research and Development*, 4(6), 148–150. Retrieved from <https://www.bjisrd.com/index.php/bjisrd/article/view/3411>
8. Zulfiya Alisherova O’smirlarning o’zaro munosabatlaridagi muloqot jarayonida emotsional intellektni o’rni. (2025). *Universal Xalqaro Ilmiy Jurnal*, 2(4.2), 544-546. <https://inlibrary.uz/index.php/univ>
9. Yoqubaliyeva Dilafro’z Payzidin qizi Sun’iy intellekt – bo’lajak tarbiya fani o’qituvchilari ta’limini modernizatsiya qilish vositasi sifatida. (2025). *Maktabgacha va maktab ta’limi jurnali*, 3(6). <https://doi.org/10.5281/zenodo.15779871>